

ANDRZEJ PIOTR WIATRAC

DOCHODY LUDNOŚCI ROLNICZEJ (TWORZENIE, PODZIAŁ, FUNKCJE)

I. UWAGI WSTĘPNE

Rolnictwo to dział gospodarki narodowej, w którym występują trzy czynniki wytwórcze: ziemia, majątek produkcyjny i siła robocza. Wielkość tych czynników wpływa na rozmiary produkcji, przy czym jest ona większa, im efektywniejsze jest ich wykorzystanie. Z kolei to oddziałuje na wielkość uzyskiwanych dochodów przez zatrudnionych w procesie produkcji rolnej. Do przeprowadzenia procesu wytwórczego, w wyniku którego powstają określone produkty rolnicze, konieczne jest uruchomienie posiadanych przez dane gospodarstwo zasobów wytwórczych, a więc ich przejście ze stanu biernego w stan czynny. Tym czynnikiem aktywnym jest człowiek i wydatkowana przez niego praca, która wprowadza środki produkcji i ziemię do procesu produkcyjnego i określa jego przebieg i uzyskiwane wyniki (tj. określoną sumę dóbr materialnych, o określonej wartości użytkowej i wartości społecznej). Po to, by te wartości były ciągle wytwarzane, by odbywał się proces reprodukcji, siła robocza musi być ciągle odtwarzana. Reprodukacja siły roboczej obejmuje ilościowe i jakościowe odtwarzanie zużytej siły roboczej. Ilościowe odtwarzanie dotyczy jej rozmiarów, a jakościowe obejmuje jej kwalifikacje. Dokonuje się to przez konsumpcję różnego rodzaju dóbr i usług — przez zatrudnionych i ich rodziny¹. Jest to możliwe przez pokrycie kosztów produkcji z uzyskiwanych przychodów z produkcji rolniczej i przeznaczanie istniejącej nadwyżki na dochody. Wielkość tych dochodów i ich podział w gospodarce chłopskiej kształtuje wiele czynników, wśród których podstawową rolę odgrywa ilość i efektywność wydatkowanej pracy żywej, bieżąca i przyszła opłacalność produkcji oraz możliwości rozwoju gospodarstwa.

¹ *Ekonomika rolnictwa*, praca zbiorowa red. T. Rychlik, Warszawa 1977, s. 46.

II. TWORZENIE I ŹRÓDŁA DOCHODÓW LUDNOŚCI ROLNICZEJ

Źródła dochodów ludności rolniczej możemy podzielić na trzy główne grupy²: 1) dochody z pracy rolnika i jego rodziny; 2) dochody z tytułu własności; 3) świadczenia otrzymywane z funduszy społecznych.

Dochody z pracy obejmują zarówno środki płynące z wykorzystania własnej siły roboczej w gospodarstwie, jak też poza gospodarstwem. W rolnictwie indywidualnym głównym źródłem dochodów jest produkcja czysta wytworzona w gospodarstwie. Zostaje ona podzielona między gospodarstwem a gospodarką narodową za pośrednictwem cen rynkowych (głównie cen skupu) i wysokości świadczeń na rzecz państwa. W następstwie tych podziałów w gospodarstwie rolnym pozostaje część produkcji czystej, którą stanowi dochód rolniczy. Dochód ten powiększony o dochody spoza gospodarstwa tworzy dochód osobisty, który stanowi podstawę utrzymania rodziny i akumulacji w gospodarstwie.

Celem gospodarstwa rodzinnego jest osiągnięcie możliwie dużego dochodu będącego rezultatem wydatkowanej pracy w rolnictwie. Jeśli ta praca nie zapewnia dostatecznego dochodu, wówczas podejmowana jest praca zarobkowa poza gospodarstwem, która uzupełnia podstawowe źródło dochodów ludności rolniczej i pozwala maksymalizować dochód osobisty (tj. dochód rolniczy powiększony o dochody spoza gospodarstwa). Jest to podstawowy cel gospodarowania na obecnym etapie rozwoju gospodarstw chłopskich³.

Zasadnicza część dochodów ludności rolniczej pochodzi z gospodarstwa rolnego. Dochód ten — ujmując od strony tworzenia wartości nowo wytworzonej — obejmuje produkt niezbędny i część produktu dodatkowego. W gospodarstwie rodzinnym dochód ludności chłopskiej występuje w postaci opłaty pracy własnej i dochodu czystego. „[...] dochód chłopski składa się więc z dwu zasadniczych elementów:

— opłaty pracy własnej, będącej odpowiednikiem płacy roboczej;

— wytworzonego pracą własną dochodu czystego, osiąganego z powodu występowania prywatnej własności ziemi i innych środków produkcji. Różnica pomiędzy dochodem z pracy a dochodem z własności nie jest w praktyce jasno zarysowana, ale ma charakter zasadniczy. Ten drugi rodzaj dochodu nie zawsze jest realizowany przez gospodarstwo chłopskie i może częstokroć występować tylko potencjalnie”⁴.

² J. Wilkin, *Rodzaje i funkcje dochodów ludności rolniczej*, *Ekonomia* 1976, nr 34, s. 105 - 106.

³ M. Muszyński, *Transformacja ludności dwuzawodowej*, Warszawa 1976, s. 96 - 97 oraz H. Płudowski, D. Niezgoda, *Siła robocza w procesie intensyfikacji produkcji rolniczej w gospodarstwach rodzinnych*, w: *Zatrudnienie i kwalifikacje ludności rolniczej*, Warszawa 1979, s. 90 - 92.

⁴ H. Chotań, *Procent jako kategoria ekonomiczna w gospodarce chłopskiej*, Warszawa 1963, s. 47.

Dochód czysty gospodarstwa chłopskiego może występować w postaci procentu i renty gruntowej. Jest to jednak dochód wytworzony własną pracą. Gospodarstwa lepiej wyposażone w środki produkcji i obszarowo większe znajdują się w korzystniejszych warunkach produkcji. Dzięki lepszemu uzbrojeniu (głównie w środki pracy) praca w tych gospodarstwach staje się wydajniejsza i wytwarza większy produkt dodatkowy⁵. „Wielkość tego produktu zależy głównie od wielkości i efektywności trwałych i obrotowych środków produkcji oraz od wielkości i jakości uprawianej działki ziemi; może on zostać zrealizowany dlatego, że z prostego produktu przekształca się w towar, w wartość i realizuje się w cenie. Dodatkowy dochód czysty wynika więc nie ze szczególnej jakości pracy chłopów w większych gospodarstwach rolnych; rodzą go społeczne warunki wymiany właściwe prywatnej produkcji towarowej. Tylko dzięki temu, że większe gospodarstwa są lepiej wyposażone w środki produkcji, mają korzystniejsze warunki wytwarzania, udaje się im wytworzyć towar o niskiej wartości indywidualnej. Realizacja dochodu czystego następuje dlatego, że ceny rynkowe kształtują się powyżej poziomu wartości indywidualnej. Zatem środki produkcji stanowiące prywatną własność gospodarstw chłopskich nie są tylko zwykłymi instrumentami roboczymi, lecz wyrażają określone stosunki społeczne, gdyż z tytułu posiadania ich właściciel może realizować w całości lub w części — swój produkt dodatkowy. Ponieważ wartość tego produktu dodatkowego nie jest wytworem pracy cudzej, lecz własnej, nie są one kapitałem”⁶.

Rozdzielenie dochodu gospodarstwa chłopskiego na opłatę pracy własnej, procent i rentę służy do wyjaśnienia źródeł tworzenia i powstawania dochodu rolniczego. Jednocześnie pozwala ocenić opłacalność procesów produkcyjnych gospodarstwa rolnego oraz określić, w jaki sposób gospodarstwo realizuje swój podstawowy cel, to znaczy w jakim stopniu wielkość przeciętnej konsumpcji w przeliczeniu na jednego członka rodziny odpowiada płacy roboczej w działalności pozarolniczej, a renta i procent — „wynagrodzeniu” od ziemi i od majątku produkcyjnego, co z kolei wyznacza zwiększone możliwości produkcyjne gospodarstwa chłopskiego (akumulację wewnątrzgospodarczą).

Kolejność podziału poszczególnych elementów dochodów ludności rolniczej nie jest obojętna, a zwłaszcza jeśli chodzi o opłatę pracy. Jak już wspomniano, produkcja i dochód powstaje w wyniku pracy ludzkiej. Zanim więc rolnik otrzyma dochód, musi ponieść nakłady pracy żywej; wydatkować swoją siłę roboczą, a jednocześnie regenerować wydatkowaną energię. Jest to możliwe przez reprodukcję siły roboczej, a więc przez;

⁵ Powiększenie obszaru gospodarstwa o 1 ha powoduje zwiększenie wydajności pracy średnio o 1,3 tys. zł, a wzrost technicznego uzbrojenia pracy o 100 zł przyczynia się do przyrostu wydajności pracy średnio o ok. 40 zł (A. P. Wiatrak, *Czynniki różnicujące wydajność pracy w rolnictwie*, Warszawa 1980, s. 53).

⁶ H. Chołaj, op. cit., s. 56.

spożycie. Istnieje więc w pierwszej kolejności potrzeba podziału całkowitego dochodu gospodarstwa na opłatę pracy⁷, a reszty na dochód czysty. Wielkość dochodu czystego i sposób ujęcia jego realizacji zależy od społecznych warunków produkcji i rozdysponowania wytworzonych dóbr.

Opłatę pracy własnej można ustalić na podstawie przeciętnej płacy otrzymywanej w działalności pozarolniczej, a zwłaszcza w sektorze uspołecznionego rolnictwa lub też na podstawie zarobku otrzymywanego przez rodziny dwuzawodowe. Proces wyodrębniania, a jednocześnie przyrównywania opłaty pracy własnej rolnika występuje na rynku pracy, który wyznacza konkurencyjność wyboru pracy w rolnictwie lub poza rolnictwem. Ma to szczególne znaczenie zwłaszcza wtedy, gdy rynek pracy jest otwarty. Sprawia to, że rolnik porównuje opłatę godziny pracy poza rolnictwem z efektem finansowym godziny przepracowanej w gospodarstwie. W rezultacie tego porównania następuje „ustalenie” opłaty pracy i celowości zwiększenia lub zmniejszenia nakładów pracy w gospodarstwie lub poza nim⁸.

Z kolei z tytułu posiadania ziemi gospodarstwo rolne otrzymuje dochód w postaci renty gruntowej. Przesłanki jej występowania w gospodarce drobnotowarowej można sprowadzić do następujących⁹:

- 1) ograniczona ilość ziemi,
- 2) różnice w urodzajności gleby i położenia gospodarstwa wobec rynku zbytu,
- 3) towarowy charakter gospodarki oraz działanie prawa wartości,
- 4) prywatna własność ziemi.

Działanie tych czynników wpływa na niższą — w porównaniu ze społeczną — indywidualną wartość i stanowi źródło dodatkowego dochodu. Możemy jednak przyjąć, że w otoczeniu gospodarki socjalistycznej gospodarstwa chłopskie w niewielkim stopniu lub w ogóle nie uzyskują renty gruntowej, a czasem nawet uzyskują jej ujemną wartość¹⁰. Jest to wynikiem realizowanej polityki rolnej, a ściślej polityki podatkowej i polityki cenowej. Wpływ renty na proporcje dochodów jest kompensowany w znacznym stopniu przez podatek gruntowy, który uzależniony jest od ilości i jakości ziemi oraz jej położenia wobec rynku zbytu. Wyrównuje więc to w dużym stopniu różnicę w dochodach z tego źródła między różnymi typami gospodarstw. Wydaje się, że znaczenie ziemi w uzyskiwaniu wyższych dochodów znajduje większe potencjalne możliwości w gospodarstwach obszarowo większych, a zwłaszcza przy specjalizacji produkcji w

⁷ Niezależnie od tego czy da dochód czysty, czy też nie.

⁸ F. Kolbusz, S. Moskal, *Syntetyczny pogląd na czynniki kształtujące przemiany społeczno-strukturalne w rolnictwie*, w: *Ewolucja społeczno-ekonomicznej struktury polskiego rolnictwa*, Warszawa 1979, s. 15.

⁹ J. Lewandowski, *Renta gruntowa w rolnictwie polskim*, Warszawa 1960, s. 101 - 103.

¹⁰ Ibidem, s. 42 - 43.

tych gospodarstwach. Istnieją wówczas możliwości lepszego wykorzystania składników pokarmowych gleby, jej przestrzeni, a przez to istnieje możliwość zwiększenia dochodów ludności rolniczej.

Procent stanowi trzeci człon występowania dochodu z gospodarstwa chłopskiego. „Stanowi on część nowo wytworzonej wartości własną pracą chłopa, będącej nadwyżką ponad społecznie niezbędną opłatę pracy, przyswajaną z tytułu posiadania środków produkcji. Jest to w istocie quasi-procent albo procent per analogiam, czy też procent kalkulacyjny, występujący jako zjawisko pochodne subsumpcji”¹¹. Źródła jego występowania są podobne jak w przypadku renty gruntowej, a otrzymywany w ten sposób dochód jest przeznaczony na akumulację w gospodarstwie rolnym.

W opisanym procesie tworzenia dochodów gospodarstwa chłopskiego uwzględniono trzy czynniki wytwórcze. Są one podstawą i źródłem tworzenia dochodów ludności rolniczej i decydują o poziomie opłaty pracy i dochodu czystego. Wielkości te kształtują się różnie w zależności od typu gospodarstwa i realizowanego przez nie typu reprodukcji. W większości tych gospodarstw proces tworzenia i źródła wytworzonego dochodu są niedostrzegane. Ważna jest tylko wysokość osiągniętego dochodu w gospodarstwie i jest ona analizowana (uwzględniona w rachunku ekonomicznym) przez właścicieli gospodarstwa. Pomimo tego, z teoretycznego punktu widzenia należy jednak uwzględnić ten proces. O wartości nowo wytworzonej w gospodarstwie rolnym decyduje nie tylko wydatkowana praca żywa, lecz również jej uzbrojenie w majątek produkcyjny i ziemię.

O wyodrębnieniu trzech źródeł dochodu decyduje obecny charakter gospodarstw chłopskich. Już przy przejściu do gospodarki towarowej cel gospodarowania w rolnictwie chłopskim jest realizowany nie tylko przez wytwarzanie (produkcję) wartości użytkowych, lecz także wartości wymiennej (społecznej). Realizacja tego celu gospodarowania wymaga uczestnictwa gospodarstw chłopskich w społecznym podziale pracy i realizacji swych produktów przez rynek. Gospodarka chłopska zostaje więc podporządkowana istniejącym prawom rynku i panującemu systemowi społeczno-ekonomicznemu¹². Oznacza to, że gospodarka chłopska nie może być traktowana jako samodzielny sposób produkcji, lecz jako układ podporządkowany (subsumowany) panującemu systemowi społeczno-ekonomicznemu łącznie z występowaniem poszczególnych kategorii i ich wpływem na stosunki produkcji i dystrybucji. W gospodarce chłopskiej w przypadku dochodu rolniczego należy więc uwzględnić kategorie gospodarki towarowej, jak opłata pracy, procent i renta gruntowa.

¹¹ H. Chołaj, op. cit., s. 97.

¹² Por. A. Woś, *Gospodarka chłopska jako system społeczno-ekonomiczny, Główne kierunki jej rozwoju i miejsce w gospodarce narodowej*, w: *Przeobrażenia i tendencje rozwojowe gospodarki chłopskiej*. Warszawa 1979, s. 2 i nast.

Obok omówionych źródeł dochodu — pracy i własności — trzecim podstawowym źródłem dochodów ludności rolniczej są różne formy świadczeń społecznych. Świadczenia te mogą być otrzymywane w sposób indywidualny lub zbiorowy. Otrzymywane indywidualnie zasiłki, renty, stypendia itp. powiększają bezpośrednio dochody osobiste ludności rolniczej. Natomiast świadczenia zbiorowe — choć nie zawsze w pełni odczuwane — zwiększają pośrednio dochody osobiste rodziny chłopskiej. Odbywa się to przez korzystanie (darmowe lub za niewielką opłatą) z różnego typu usług (np. oświata, służba zdrowia, kultura itp.)¹³. Spożycie zbiorowe i świadczenia społeczne zwiększając dochody osobiste ludności chłopskiej ułatwiają jej dostęp do korzystania z infrastruktury społecznej. W obecnej sytuacji stopień korzystania ludności wiejskiej z tego typu świadczeń jest bardzo niski, co wiąże się głównie z niedorozwojem infrastruktury społecznej na wsi i niższymi dochodami ludności rolniczej.

III. PODZIAŁ DOCHODÓW LUDNOŚCI ROLNICZEJ

Otrzymywane dochody ludności chłopskiej z gospodarstwa rolnego ulegają procesowi podziału. Źródło jego powstania tkwi w posiadanych przez gospodarstwo zasobach wytwórczych i jest podstawą wyodrębnienia się opłaty pracy własnej, procentu i renty. W wyniku ostatecznego podziału dochodu kształtują się dwa fundusze: konsumpcji (spożycia) i akumulacji.

Fundusz konsumpcji w gospodarstwie rolnym powstaje w wyniku wyodrębnienia opłaty pracy własnej i służy reprodukcji siły roboczej (w sensie ilościowym i jakościowym). W gospodarce chłopskiej fundusz spożycia wydzielony z dochodu rolniczego składa się ze spożycia naturalnego — pochodzącego z własnego gospodarstwa oraz ze spożycia towarowego — pochodzącego z zakupu. Nie jest to jednak cała wielkość funduszu spożycia. Fundusz konsumpcji, pochodzący z gospodarstwa rolnego, należy bowiem powiększyć o dochody spoza gospodarstwa, przez które rozumiemy dochody otrzymywane z tytułu pracy poza gospodarstwem rolnym, świadczenia ze społecznych funduszy spożycia oraz inne dochody. Po uwzględnieniu tych dodatkowych dochodów zwiększa się wielkość spożycia towarowego. Na spożycie towarowe składa się część opłaty pracy własnej (poza spożyciem naturalnym), dochody pochodzące z pracy poza gospodarstwem, inne dochody (np. spadek) oraz część społecznego funduszu spożycia otrzymywana indywidualnie. Pozostała część społecznego funduszu spożycia składa się na spożycie społeczne, które finansowane jest z tej części funduszu spożycia, którą dysponuje państwo lub powołane przez nie organy, zaspokajając część potrzeb ludności nieod-

¹³ M. Pohorille, *Spożycie zbiorowe i świadczenia społeczne*, Warszawa 1975.

płatnie¹⁴. Rola poszczególnych części spożycia jest różna w zależności od rozwoju gospodarczego. Podczas gdy spożycie naturalne wykazuje w miarę wzrostu towarowości gospodarki rolnej i wypełniania się rynku wiejskiego tendencję malejącą, spożycie społeczne cechuje stały wzrost wolumenu i udziału w ogólnym funduszu spożycia¹⁵. Te dwa rodzaje spożycia są jednocześnie czynnikami wpływającymi na popyt i kształtowanie wielkości spożycia towarowego (popytu zrealizowanego).

Fundusz akumulacji w gospodarstwie rolnym powstaje w wyniku wyodrębnienia się procentu i renty gruntowej. Są to główne źródła powstania funduszu akumulacji w wyniku podziału dochodu rolniczego. W gospodarstwie chłopskim jest on różnicą stanu majątkowego gospodarstwa i stanowi o rodzaju kontynuowanej reprodukcji oraz o sile ekonomicznej danego gospodarstwa rolnego. Na akumulację w gospodarstwie składają się: 1) nakłady na budownictwo gospodarcze, 2) przyrost inwentarza martwego, 3) przyrost wartości stada podstawowego i obrotowego, 4) przyrost wartości upraw wieloletnich, 5) zmiana wartości zapasów, 6) saldo kredytów. Poszczególne składniki akumulacji mogą być dodatnie lub ujemne, co ściśle określa rodzaj reprodukcji majątku produkcyjnego i ponoszonych nakładów inwestycyjnych. W poszczególnych gospodarstwach osiąga ona różną wielkość, a nawet może być ujemna. Decyduje o tym szereg czynników, wśród których podstawową rolę odgrywa niewydolność dochodowa gospodarstwa i uzyskiwanie opłaty pracy własnej poniżej społecznie określonego poziomu. Wówczas gospodarstwa nie tylko nie uzyskują dochodu czystego, ale „przejadają” część majątku produkcyjnego gospodarstwa (realizując reprodukcję zawężoną). Wiąże się to z niewykorzystaniem omawianych potencjalnych możliwości otrzymywania dochodu czystego — procentu i renty¹⁶. Dotyczy to głównie gospodarstw obszarowo mniejszych i ekonomicznie słabszych.

Fundusz akumulacji w gospodarce chłopskiej (akumulacja wewnętrzna gospodarstwa) jest zużytkowany w różny sposób. Dla uproszczenia możemy założyć, że jest on wykorzystywany produkcyjnie¹⁷ i przezna-

¹⁴ Ibidem, s. 97 - 104 i 210 - 213.

¹⁵ A. Hodoly, *Czynniki kształtujące spożycie i zachowanie się konsumentów*, w: *Ekonomiczne i społeczne problemy spożycia*, Wrocław 1976, s. 11.

¹⁶ Świadczy o tym stopień zróżnicowania konsumpcji i akumulacji w poszczególnych typach gospodarstw (zróżnicowanych głównie pod wpływem obszaru gospodarstwa i technicznego uzbrojenia pracy). W latach 1973/74 w gospodarstwach prowadzących rachunkowość rolną przeciętne odchylenie od średniej wielkości akumulacji wynosi 43,6 tys. zł, co stanowi 128,3% średniej, natomiast w przypadku konsumpcji 40,3 tys. zł, co stanowi 62,8% (A. P. Wiatrak, *Współzależność akumulacji i spożycia w gospodarstwach i rodzinach chłopskich*, Wieś i Rolnictwo 1979, nr 1, s. 164-165).

¹⁷ W tym ujęciu inwestycje nieprodukcyjne możemy pominąć, wliczając je do konsumpcji. Celem ich jest bowiem zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych w szerokim tego słowa znaczeniu.

czony jest na: 1) inwestycje netto — służące zwiększeniu mocy produkcyjnych rolnictwa, 2) zwiększenie strumienia obrotowych środków do produkcji rolnej. „Zagadnienie podziału akumulacji pomiędzy te dwa kierunki jest niezmiernie ważne, zarówno w aspekcie efektywności inwestycji, jak i powstania określonych barier (głównie natury technicznej) na drodze przetwarzania strumienia środków obrotowych. Na podkreślenie zasługuje również fakt, że inwestycje zwiększając efektywność transformatorów, mogą wywoływać automatyczne działanie w kierunku zwiększenia popytu na środki obrotowe, a zatem i wzrostu ilości produktów rolnych”¹⁸.

IV. FUNKCJE DOCHODÓW LUDNOŚCI ROLNICZEJ

Dochód rolniczy lub osobisty jest podstawowym celem gospodarowania w gospodarce chłopskiej. Znajduje to odzwierciedlenie zarówno w sferze konsumpcji, jak i sferze produkcji i wiąże się z dwoma podstawowymi funkcjami dochodów rolniczych: konsumpcyjną i produkcyjną.

Zadaniem funkcji konsumpcyjnej jest kształtowanie warunków bytowych ludności rolniczej, a przez to zapewnienie reprodukcji siły roboczej. Gwarantuje to uczestnictwo siły roboczej w dalszym procesie produkcyjnym rolnictwa¹⁹, a to z kolei określa przyszłe wielkości: produkcji rolniczej i dochodów rolniczych. Dochody są głównym motorem działania rolników, pozwalają bowiem uzyskać fundusze, które zaspokajają zarówno podstawowe potrzeby w zakresie żywności, jak i potrzeby wyższego rzędu (materialne, kulturalne i społeczne). Wysokość realizowanego funduszu spożycia powinna zaś być taka, by zapewniała co najmniej minimum spożycia, którego wielkość wzrasta w miarę rozwoju gospodarczego. Wzrost spożycia z dochodów rolniczych, oprócz części przeznaczanej na akumulację, kształtuje kilka czynników. Wśród nich należy uwzględnić wzrost produkcji rolniczej, zmiany w poziomie jej opłacalności i w obciążeniach finansowych gospodarstw na rzecz państwa.

Funkcja produkcyjna dochodów ludności rolniczej określa rozwój wytwórczości rolniczej. Realizacja wzrostu produkcji rolniczej może nastąpić wtedy, gdy producenci będą mogli część swych dochodów przeznaczyć na zakup środków produkcji. Powstaje więc potrzeba wyodrębnienia funduszu akumulacji skierowanego na reprodukcję rozszerzoną, to jest zarówno na zwiększenie nakładów na produkcję następnego roku, jak i na nowe inwestycje produkcyjne. Dokonujący się bowiem proces reprodukcji rozszerzonej następuje przez intensyfikację produkcji rolniczej i przeznaczenie coraz większych kwot z dochodów na zakup środków produkcji. Pozwala to uzyskiwać zwiększoną wartość produkcji rolniczej,

¹⁸ J. S. Zegar, *Sterowanie produkcją rolną*, Warszawa 1975, s. 141.

¹⁹ Niekiedy również w działalności pozarolniczej przez przepływ ludności.

co z kolei określa poziom dochodów rolniczych. Funkcja produkcyjna dochodów rolniczych odgrywa dużą rolę, gdyż kształtuje poziom produkcji i dochodów. O tym, jaka wielkość dochodu rolniczego zostanie przeznaczona na akumulację, decyduje wiele czynników, a najważniejsze z nich to: wysokość dochodu rolniczego, wysokość opłaty pracy własnej, ceny środków produkcji i artykułów rolnych, kredyt, ulgi podatkowe, dostępność środków produkcji dla rolnictwa indywidualnego oraz perspektywy rozwoju tego sektora.

Znajomość podstawowych funkcji dochodów rolniczych pozwala określać instrumenty realizacji wzrostu produkcji rolniczej. Podejmowanie nowych inwestycji będzie możliwe wtedy, gdy dochód rolniczy zapewni *nie* tylko odpowiedni poziom konsumpcji, ale i wzrost nakładów materialnych. Występuje tu swoista konkurencja między konsumpcją a akumulacją, przy czym wzrost tej ostatniej przyczynia się do zwiększenia produkcji i wpływa na wzrost rozmiarów przyszłej konsumpcji. Podział zaś dochodu rolniczego zależy od dwóch czynników²⁰:

1) stopnia stabilizacji i dalszych perspektyw rozwoju gospodarki chłopskiej (wpływa to jednocześnie na skłonność do inwestycji);

2) stopnia produkcyjności rolnictwa.

Pierwszy z tych czynników kształtowany jest przez politykę rolną, drugi przez samych rolników, ale na podstawie znajomości perspektyw rozwoju gospodarki chłopskiej i opłacalności wytwarzania produktów rolnych. Polityka rolna w procesie podziału dochodów rolniczych odgrywa istotną rolę, bowiem sterowanie rozwojem rolnictwa wymaga oddziaływania na gospodarstwa rolne oraz stwarzania systemów bodźców zachęcających do odpowiedniego zachowania się rolników w zakresie struktury produkcji i podziału uzyskanego dochodu (zgodnego z celami polityki rolnej). Problemy te powinna regulować następna z funkcji dochodów rolniczych — funkcja bodźcowa. W tej funkcji dochód rolniczy ma stwarzać sytuacje bodźcowe, skłaniające rolników do podniesienia efektów pracy (zwiększania skali produkcji i wydajności pracy), jak i zwiększenia funduszu akumulacji. „Stosowane w ramach ogólnego systemu sterowania rozwojem rolnictwa bodźce ekonomiczne stymulujące nakłady na zakup środków produkcji, w rodzaju na przykład korzystnych relacji cen, nisko oprocentowanych kredytów, ulg podatkowych z tytułu podejmowania inwestycji itp. stanowią elementy motywacji dla rolników przy podejmowaniu decyzji dotyczących podziału przychodów i dochodów z produkcji rolniczej”²¹. Z kolei podejmowanie produkcji określonego produktu zależy od opłacalności jego produkcji. Opłacalność jest kształtowana

²⁰ Por. A. Woś, *Indeks cen a stopa akumulacji w indywidualnych gospodarstwach chłopskich*, Nowe Rolnictwo 1965, nr 8, s. 4.

²¹ S. Rochna, *Ekonomiczne problemy kształtowania produkcji rolniczej*, Warszawa 1975, s. 95.

bądź przez wysokość cen produktów rolnych, bądź przez zmniejszenie kosztów produkcji.

Oddziaływanie na zwiększenie opłacalności produkcji rolniczej stwarza możliwość jej wzrostu, który powoduje wzrost dochodów rolniczych i jest bodźcem do dalszego wzrostu produkcji, co następuje przez wzrost wydajności pracy.

Podejmowanie dodatkowych działań przez producentów rolnych na rzecz wzrostu produkcji rolniczej następuje wtedy, gdy ich dochody osiągną dostateczny poziom. Dochód rolniczy spełnia bowiem funkcję społeczną, która — choć wynika z poprzednio omawianych funkcji — odgrywa dużą rolę w kształtowaniu wielkości produkcji rolniczej. Otrzymywany dochód kształtuje postawę ludzi wobec pracy i zawodu rolnika oraz podejmowanych przez niego zamierzeń w gospodarstwie rolnym. W tej funkcji należy uwzględnić przede wszystkim wpływ dochodu rolniczego na stosunki produkcji i wielkość zatrudnienia w rolnictwie. Dochód rolniczy kształtuje rangę zawodu rolnika i określa jego rolę w społeczeństwie. Dostrzeganie społecznej funkcji dochodów rolniczych pozwala w sposób właściwy rozpatrywać sprawy produkcyjne i konsumpcyjne gospodarstwa rolnego i ich producentów. Należy bowiem uwzględniać model konsumpcji ludności rolniczej i dysparytet między dochodami ludności rolniczej i pozarolniczej. Poza tym w tej funkcji należy uwzględnić działalność państwa na rzecz rolnictwa, szczególnie działalność, która pozwala zwiększać dochody rolnicze. Następuje to przez system świadczeń społecznych: producent rolny jest w ten sposób informowany o wartości swego zawodu i zainteresowaniu ze strony państwa. Wpływa to korzystnie na kształtowanie się stosunków społecznych, zapewnia uczestnictwo siły roboczej w procesie produkcyjnym rolnictwa i zachęca do wzrostu produkcji rolnej.

Porównanie dochodów różnych grup ludności wtedy ma sens, gdy efekt w postaci dochodu odnosimy do ilości wydatkowej pracy. W rolnictwie indywidualnym mierzenie nakładów pracy jest utrudnione ze względu na rodzinny charakter wytwarzania. Postępujący jednak proces utowarowienia rolnictwa zmienia sposób kalkulacji ekonomicznej i powiązania gospodarstw rolnych z resztą gospodarki narodowej. Zwiększają się możliwości porównań korzyści materialnych, jakie daje praca w rolnictwie i poza rolnictwem. „Poza tym szanse zarabkowania pozarolniczego stwarzają możliwość wyboru między dodatkowymi nakładami pracy żywej i uprzedmiotowionej w gospodarstwie, a zatrudnieniem poza gospodarstwem. Praca własna zaczyna się liczyć, jest mierzona i kalkulowana”²². Występuje więc potrzeba wyodrębniania opłaty pracy własnej rol-

²² R. Turski, *Wymiary społecznej satysfakcji*, *Życie Gospodarcze* 1967, nr 51 s. 9.

nika, której wielkość wyznacza stopień jego zainteresowania produkcją rolną i możliwością jej wzrostu. Liczenie poniesionych nakładów pracy żywej, opłacalności ich zwiększenia itp. sprzyja ukształtowaniu się kosztownej funkcji dochodów rolniczych²³.

* *
*

W rozpatrywaniu i analizowaniu dochodów ludności rolniczej należy uwzględnić zasoby wytwórcze gospodarstwa rolnego. Sposób ich wykorzystania decyduje bowiem o uzyskiwanych wynikach ekonomicznych i jest źródłem wzrostu dochodu rolniczego, a zwłaszcza jego części akumulowanej. Decyduje o tym głównie obszar gospodarstwa (w zależności od którego wzrasta jego wyposażenie w majątek produkcyjny) i skala produkcji (co znajduje odzwierciedlenie w efektywności wydatkowej pracy żywej). Ocenia się, że w obecnych warunkach gospodarstwo rolne o przeciętnym obszarze od 10 do 12 ha użytków rolnych jest w stanie zapewnić poziom dochodu zbliżony do nierolniczych grup ludności. By osiągnąć zbliżony poziom dochodów, powinna aktywnie oddziaływać polityka rolna, stwarzając instrumenty wzrostu produkcji rolnej i dochodów rolniczych. Aktywna polityka ekonomiczna wobec rolnictwa zapewnia z jednej strony spełnienie celu gospodarowania stawianego przez gospodarstwa chłopskie — wielkości uzyskanego dochodu, z drugiej strony — celu, jaki stawia gospodarka narodowa przed rolnictwem — zaspokojenie potrzeb ludności w zakresie produktów żywnościowych.

INCOMES OF AGRICULTURAL POPULATION (CREATION, DIVISION, FUNCTIONS)

Summary

Incomes of agricultural population encompass as well incomes from farm running, as non-agricultural incomes (mainly from work beyond the farm). In a farm the produced income consists of payment of own work and of net income (i.e. rent and interest). Sources of income creation and distribution are inherent in production resources possessed by a farm. A farm income is then created as a result of work by a family farm, while its effectiveness is different owing to a farm type

²³ „W tradycyjnym modelu chłopskiej kalkulacji ekonomicznej występuje zatarcie, identyfikacja dwoistej, ekonomicznej funkcji opłaty pracy rolnika — funkcji dochodowej i kosztowej. W tym modelu kalkulacji chłopskiej opłatę pracy żywej kształtuje się przede wszystkim jako dochód — w zasadzie nie dostrzega się jej funkcji kosztowej. Emancypacja kosztowej opłaty pracy własnej w gospodarstwie chłopskim, uwarunkowana jest ogólnymi przeobrażeniami społeczno-ekonomicznymi i procesami modernizacji rolnictwa". (Ibidem, s. 9).

(and its structure). It is reflected in payment of own work and in distinction of net income, that can occur only potentially sometimes. The produced agricultural income is divided for a consumed part (equal to payment of own work) and accumulated part (equal to net income). Consumption is increased by non-agricultural incomes and finally it appears as natural, goods and social consumption (such division is conditioned by the way of satisfaction of the country's population needs). Accumulation is destined for net investments and increase in resources of acting capital, what occurs in some farms potentially only. There are connected with division of agricultural incomes some functions that are fulfilled by the division as well in consumption, as in production sphere. Consumption and production functions are the most important ones. They determine development of farm output and interests of farm population in its growth.